

ЛУНЯК Є.М.

ПРАЦІ П'ЄРА ШЕВАЛЬЄ ЯК ПЕРШІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ У ФРАНЦІЇ

У статті розглянуто стан ознайомлення французької громадськості з Україною в XVII ст. Автор простежує еволюцію французьких історичних досліджень про Україну. Здійснено комплексний аналіз одного з важливих джерел з історії України, праці П'єра Шевальє "Історія війни козаків проти Польщі" (1663).

Серед французьких авторів середини XVII ст. найбільш докладно картини національно-визвольної війни українського народу під проводом Хмельницького висвітлено у праці П'єра Шевальє "Історія війни козаків проти Польщі", яка була написана в другій половині 1650-х рр. і вийшла друком у Парижі в 1663 р. Свого часу побіжний аналіз цього твору робився в працях Дмитра Наливайка [1] та Ярослава Дашкевича [2]. Велика заслуга належить Абраму Барабою, Олександрю Бевзо та Юрію Назаренку, які у 1960 р. підготували це видання до друку в українському перекладі. Ця праця пізніше була перевидана у 1993 р. [3]. Однак детального новітнього аналізу цього твору вітчизняна історіографія, на жаль, не має. Робота Шевальє заслуговує на велику увагу українських дослідників не лише, як важливий документ епохи, але й по суті перше історичне дослідження не лише у Франції, але і взагалі у Західній Європі, присвячене Хмельниччині, що ознаменувало собою початок історіографії цього питання.

Розглядаючи історію появи даного твору, слід зазначити, що спочатку скорочений його варіант було надруковано як частину двотомного збірника "Повідомлення про різні цікаві мандрівки, що не були опубліковані і передаються повністю або частково з оригінальних писань мандрівників французьких, іспанських, німецьких, португальських, голландських, перських, арабських та інших", підготовленого видатним французьким науковцем, дипломатом, картографом, перекладачем і письменником Мелькіседеком Тевено (бл. 1620-1692), відомим, зокрема, як винахідник ватерпаса та один з перших популяризаторів філософії Конфуція у Європі. Згаданий двотомник набув великої популярності і витримав кілька перевидань.

Про великий інтерес французів до перебігу військових дій в Україні та особи козацького лідера промовисто свідчить те, що Тевено розмістив нарис Шевальє під гучною назвою "Повідомлення про козаків та життя Хмельницького", щоправда, без позначення імені автора, на самому початку свого об'ємного двотомника (перший том має понад 800 сторінок, а другий - більше 700) [4]. Без сумніву, ім'я українського гетьмана, постать якого мала привернути увагу читача, у Франції тоді було настільки відомим в освічених колах, що не потребувало додаткових пояснень. Збірник Тевено з нарисом Шевальє був відомий Вольтеру, який, зацікавившись історією козаків, відвів їм значне місце на сторінках своїх праць.

Читацький попит на працю Шевальє виявився таким великим, що вже в тому ж 1663 р. він видає свою більш повну "Історію війни козаків проти Польщі" власним коштом, як окреме видання, а в 1668 р. відбувається нове перевидання цієї роботи [5]. У 1672 р. його книгу було перекладено й опубліковано англійською мовою. В Парижі цей твір Шевальє перевидався ще кілька разів, зокрема, у 1858 р., коли інтерес французької публіки до нашої країни та козаків був підігрітий шойно

закінченою війною у Криму та в 2001 р. на фоні зацікавлення французів Україною, як нещодавно утвореною новою самостійною державою у Європі [6].

Власне кажучи, книга, видана Шевальє, складається з трьох окремих трактатів, присвячених розкриттю визначеної теми. Два з них - *“Слово про країну, звичаї, уряд, походження та релігію козаків”* і *“Слово про татар перекопських”* - складають першу частину книги й мають здебільшого компілятивний характер з праць французьких і польських авторів, а власне *“Історія війни козаків проти Польщі”* подається в другій і є оригінальним та найбільш об'ємним твором.

Не втрачаючи популярність впродовж століть, праця Шевальє в контексті українознавства певною мірою конкурує з боплановим *“Описом України”*. До *“Історії війни козаків проти Польщі”* неодноразово зверталися у своїх дослідженнях польські, російські та українські науковці, починаючи з XVIII ст. Наприклад, саме цей твір був одним з головних джерел для створення історичних нарисів Петра Симоновського (*“Краткое описание о козацком малороссийском народе и о военных его делах, собранное из разных историй иностранных, немецкой - Бишенга, латинской - Безольди, французской - Шевалье и рукописей русских чрез бунчукового товарища Петра Симоновского, 1765 года”*), Олександра Рігельмана (*“Летописное повествование о Малой России и ее народе и козаках вообще, отколь и из какого народа оные происхождение свое имеют, и по каким случаям они ныне при своих местах обитают, как-то: черкаские или малороссийские и запорожские, а от них уже донские, а от сих яицкие, что ныне уральские, гребенские, сибирские, волгские, терские, некрасовские и проч. козаки, как равно и слободские полки. Собрано и составлено через труды инженер-генерал-майора и кавалера Александра Ригельмана, 1785-1786 года”*) та Дмитра Бантиша-Каменського (*“История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче с кратким обозрением первобытного состояния сего края”*, 1822) тощо.

Разом з тим, необхідно відмітити, що, незважаючи на скромніший обсяг, менш популярне *“Повідомлення про козаків”* є більш змістовним у хронологічному плані, оскільки доводить події визвольної війни до 1655 р., тоді як *“Історія війни козаків проти Польщі”* Шевальє закінчується лише 1652 р. Однак згадана відмінність не є суттєвою, оскільки події 1653-1655 рр. в першому творі подані стисло й уривчасто, тоді як другий має чітку композицію викладу та більш насичений інформаційно.

Про самого Шевальє, який першим з французьких дослідників найбільш детально висвітлив події Хмельниччини і який з гордістю називав себе *“козацьким історіографом”* [7], відомо небагато. Прізвище Шевальє (Chevalier - *“кавалер”*, *“вершник”*) є дуже поширеним у Франції. Серед носіїв цього прізвища згадується, якийсь П'єр, народжений в 1600 р., батьками якого були Жан Шевальє (1575-1635) та його дружина Перотін, у дівоцтві Траші (1580-1612) [8]. Важко сказати, чи був саме це майбутній *“козацький історіограф”*, чи просто людина, що мала подібне ім'я, проте припущення про тотожність цих двох осіб є досить вірогідно. Про дослідника козацтва відомо, що він у 1645 р. брав участь у вербуванні козаків на службу до юного короля Людовика XIV за дорученням уряду кардинала Мазаріні і був одним з членів військової та дипломатичної місії Ніколя-Леонора де Флесселя, графа де Брежі (бл. 1615-1689), який відповідав за виконання цього важливого для своєї держави доручення. Саме до цього високопосадовця адресував свій твір про козаків Шевальє. До речі, саме в передмові, зверненої до графа де Брежі, зазначено про відвідування Хмельницьким Франції. Шевальє відзначає, що *“Хмельницький приходив з глибин Русі до Франції”*

[9]. Козацький загін, набраний французькими емісарами, відзначився в 1646 р. при штурмі Дюнкерка. У 1648-1654 рр., тобто у часи розпалу українсько-польської війни, Шевальє був секретарем французького посольства в Польщі, а отже був у курсі всіх перипетій, пов'язаних з ходом війни на Україні.

Серед головних джерел твору Шевальє, крім свідчень, зібраних ним особисто, насамперед, слід виділити *“Опис України”* Боплана, на слова якого в тексті кілька разів посилається сам автор і запозичення матеріалів з праці якого досить помітні (згадки про хворобу *“гостець”*, опис чорноморських походів козаків, повідомлення про нальоти на Україну мошки та сарани, свідчення про існування в Києві університету). Ймовірно, він був знайомий і з працею Жана Ле Лабурера *“Повідомлення про подорож королеви Польщі”*, бо можна побачити інформативні збіги між їхніми творами при описах повстань Підкови, Наливайка та Павлюка. Зокрема, страту Підкови він датує помилково 1587-м роком, як і Лабурер, а назву козаків аналогічно тому виводить від слова *“коза”* [10].

Визначаючи себе як *“козацького історіографа”*, а свою книгу історичним дослідженням, Шевальє в той же час, слідує традиціям тогочасної літератури, намагався писати так, щоб не допустити перетворення свого твору на *“неприємне читання (la lecture desagréable)”* і максимально зацікавити потенційних читачів своїм оригінальним матеріалом [11].

Важливістю праці Шевальє є те, що він подає детальну інформацію не лише про перебіг військових дій, але і наводить тексти оригінальних документів тієї епохи, зокрема, умови Зборівського та Білоцерківського мирних договорів, польсько-татарські угоди під Зборовом і Жванцем (остання згадана у *“Повідомленні про козаків”*). Згадує автор і про активну дипломатію Хмельницького, спрямовану, в першу чергу, на встановлення дружніх взаємин з Кримським ханством, Московським царством, Високою Портою та Молдавським князівством.

Шевальє постійно вживає у своїх творах про козаків поняття *“Україна”*. Це слово тоді вже міцно асоціювалося в Європі з козаками і по суті означало *“козацьку країну”*. Шевальє конкретизує географічні межі цієї території у *“Повідомленні про козаків”* наступним чином: *“Країна, де мешкають козаки, зветься Україною, що означає [тут є примітка автора чи редактора “мовою Русі” - Є.Л.] окраїну, кордон (Frontiere). Це вся територія, що простяглася поза Волинню, Руссю та Поділлям і яка є населеною протягом шестидесяти років. Під час останньої війни вони також стали господарями Чорної Русі”* [12]. В *“Історії війни козаків проти Польщі”* ця інформація наводиться дещо інакше: *“Країна, де мешкають козаки, зветься Україною, що означає окраїна, кордон (Frontiere). Це вся територія, що простяглася поза Волинню та Поділлям і складає частину Київського та Брацлавського воєводства. Останніми роками вони стали господарями цих областей, а також частини Чорної Русі, яку згодом змушені були залишити”* [13].

Шевальє розмежовує поняття *“Русь”* і *“Україна”*. Наприклад, *“Україна є дуже родючою країною, так само як Русь та Поділля”* [14]. Хоча чіткої відмінності між цими термінами автор не бачить, змішуючи їх між собою. Оскільки Україною він вважає територію козацької держави, історіограф розуміє, що значний масив цих земель історично носив назву Русь, тому, наприклад, Хмельницький походив *“з глибин Русі”*, джерелом поповнення козацтва були *“добровольці з окраїн Русі, Волині, Поділля та інших провінцій Польщі”*, мовою козаків була *“рутенська”*, а сама Хмельниччина уявлялась йому *“повстанням козаків і селян Русі”* [15]. Відповідно, етнічну

приналежність повсталих козаків і селян Шевальє визначає традиційним поняттям “русини” чи “руські люди” (les Russes). Інколи українські землі він об’єднує під узагальнюючою назвою Чорної чи Південної Русі (la Russie Noire ou Meridionale), як це бачимо і в творі Лабурера [16]. В той же час, описуючи козацькі володіння, Шевальє включає в них досить широкий географічний ареал. Серед головних рік цієї країни він називає Дніпро, Буг, Дністер, Десну, Рось, Горинь, Случ і Стир, а її найголовніші міста перелічує в “Повідомленні про козаків” наступним чином: “Київ - давня столиця Русі, де перебуває осідок воєводи та митрополита грецької церкви, а також є університет, Біла Церква, Корсунь, Костянтинів, Бар, Черкаси, Чигирин (який є останнім місцем на боці Малої Татарії), Ямпіль над Дністром, Брацлав на півдні воєводства, Чернігів - інший центр воєводства на кордонах Московії” [17]. В “Історії війни козаків проти Польщі” до цього переліку козацьких міст він додає також Кодак, Вінницю, Умань, Переяслав, Лубни, Паволоч і Фастів [18]. Таким чином, своїм описом автор охоплює основний масив земель, що входять до сучасної України.

Використовуючи українську термінологію, Шевальє ставив собі за мету відображення місцевої лексики в її справжньому звучанні. Він наголошував, що, на відміну від багатьох своїх земляків, намагався подавати складні для французів імена людей та назви міст і річок так, як вони звучать насправді, уникаючи перекручень [19]. Шевальє, зокрема, дорікає видавцям двотомного збірника за редакцією Тевено за те, що вони припустилися численних друкарських помилок при наведені слов’янських власних назв, але, як зазначає сам історіограф, “провину друкаря можна пробачити, бо він, найімовірніше, не розуміє ні польської, ні рутенської мови” [20]. Саме тому, видаючи незабаром свою “Історію війни козаків проти Польщі”, Шевальє намагався виправити ці термінологічні хиби. В якості зразка відмінного написання одних і тих самих власних імен у цих двох творах, можна навести такі приклади: ім’я козацького отамана Сави Кононовича, вбитого повсталими козаками в 1637 р., в “Повідомленні про козаків” подано як *Sawaltonowick*, а в назві *Lzerin*, вміщеній тут, досить непросто побачити гетьманську столицю Чигирин. Відповідно, ці поняття в “Історії війни козаків проти Польщі” мають наступний вигляд - *Sawakonowicz* та *Czehrin* [21].

Загалом, можна визнати, що з цим завданням автор упорався добре і більшість наведених ним у своїй книзі слов’янських імен та топонімів вгадується досить легко.

Важливою особливістю творів Шевальє є чітке розуміння, що “козаки - це тільки військо, а не нація, як багато хто вважав” [22]. Автор добре розуміє, що козаки - це лише одна з соціальних верств українського населення. Щоб зробити розуміння їхньої сутності доступнішим для французів, він порівнює їх з вільними стрільцями часів Карла VII та Жанни д’Арк [23].

До речі, саме Шевальє першим серед французьких історіографів справедливо відмічає важливу роль у “козацькій війні” українського селянства, як основної та найбільш чисельної верстви тогочасного населення. Він постійно підкреслює розмах селянських повстань, спровокованих шляхетськими кривдами, на Україні й активну участь ополчення, набраного з селян, в усіх битвах цієї війни. Шевальє постійно наголошує на тому, що Хмельницький повинен був рахуватися з інтересами селян, які склали ліву частку його чисельного війська та були головною базою його забезпечення. По суті, подану ним картину “козацької війни” правильніше назвати козацько-селянською війною.

До безперечних заслуг Шевальє слід віднести те, що він фактично першим у французькій історіографії подав життєпис “козацького генерала” Богдана

Хмельницького (Bogdan Kmielniski), якого називав “*Кромвелем, що вдруге з’явився на Русі (un Cromwel reproduit en Russie)*”. Шевальє зазначав, що гетьман і фактичний володар України є “*не менш честолюбним, хоробрим і вправним у політиці*”, ніж англійський лорд-протектор [24]. Безумовно, біографічні свідчення про Хмельницького, наведені Шевальє, є короткими, фрагментарними та схематичними. Водночас вони дозволяють на заході краще зрозуміти особистість козацького лідера.

В узагальненому вигляді біографія Хмельницького подається в працях Шевальє наступним чином. “*Козацький генерал*”, ім’я якого означає Теодор, тобто “*божій дар*” (ця примітка зроблена в книзі самим автором [25]), належав до найвищої козацької еліти, яку дуже високо цінував уряд Речі Посполитої й особисто король. Через конфлікт із польським шляхтичем Чаплинським, який сплюндрував його маєток, забрав собі його дружину та наказав побити кийками сина, Хмельницький, не маючи змоги відплатити кривднику, вирушив на Січ, де почав збирати навколо себе обурених козаків і селян, щоб здійснити свою помсту. На допомогу він запросив татар на чолі з Тугай-беєм [26].

Цікаво відзначити, що початковий етап повстання Шевальє не розглядає, як виступ козаків проти Речі Посполитої, припускаючи, що Хмельницький підтримував секретний зв’язок з Владиславом IV і підбурення ним козаків мало на меті здійснення таємного королівського плану, спрямованого на розв’язання війни з Туреччиною. У відповідний час козацьке військо мало з’єднатися з армією короля та вирушити проти турків і татар [27]. Зауважимо, що саме таку концепцію початку “*козацької війни*” обстоював й інший французький історик того часу П’єр Лінаж де Восьєнн [28].

Однак польська шляхта вирішила остаточно розібратися з козаками, це і призвело до нищівної війни на Україні, а врешті-решт і до катастрофічних наслідків для самої Речі Посполитої.

Хмельницький у творах Шевальє виглядає мудрим політиком, талановитим стратегом і вмілим дипломатом. Козацько-селянське військо, очолюване ним, завжди завдавало поразок полякам. Єдина програна козаками битва під Берестечком припала на час відсутності гетьмана у війську. Завдяки дипломатичному хисту Хмельницькому вдавалося підтримувати активні зв’язки з Польщею, Кримом, Московією, Туреччиною, Молдавією, Валахією та Трансільванією. Вміло граючи на протиріччях великих держав, він намагався відстояти інтереси своєї країни. По суті, українському гетьману вдалося утворити на сході Європи нову потужну державу, рахуватися з якою змушені були всі сусідні правителі.

Шевальє достатньо докладно висвітлює полівекторні намагання обачливого Хмельницького добитися від султана визнання “*Руського князівства*” під протекторатом Порти, водночас отримати підтримку від московського царя-єдиновірця, укласти й зміцнити союз з кримським ханом і молдавським господарем, і все це не розриваючи взаємин з двором польського короля.

Не обходить увагою Шевальє і найближчих сподвижників Хмельницького. Так, історіограф відзначає велику роль на початковому етапі війни Максима Кривоноса (Czryvonos), “*іншого козацького ватажка, людини невідомого походження, але сміливої та страшенно жорстокої (autre chef des Cosaques, homme de neant, mais hardy & horriblement cruel)*” [29]. Серед низки інших відомих козацьких полководців і сподвижників Хмельницького, згаданих Шевальє, можна назвати “*одного з найголовніших козацьких начальників*” Матвія Гладкого (Hladki), Іллю Голоту (Helie Holota), Степана Пободайла (Estienne Podobaylo), Михайла-Станислава Кричевського,

“польського шляхтича” (Cziczewski, gentilhomme polonnois), “генерал-майора” Данила Нечая (Niesza), “офіцера, якого всі боялися за лють” Филона Джеджалія (Dziadziali), гетьманського “секретаря” та “головного радника” Івана Виговського (Wihovski), “генерала” Мартина Небабу (Niebaba), “козацького полковника” Гаркушу (Orkussa) тощо [30]. Найбільше уваги автор приділяє “генералу” Богуну (Bohun), який викликав його симпатії своїми полководницькими здібностями й особливо вмілою організацією козацької оборони під Берестечком після зради та відступу татар і зникнення Хмельницького. Лише прикре непорозуміння, яке призвело до паніки та сум’яття в козацькому таборі, а зрештою і до хаотичної втечі, не дозволили цьому вправному воєначальнику вберегти повністю своє військо від поразки [31].

До речі, саме в “Історії війни козаків проти Польщі” наводиться героїчний епізод оборони під Берестечком, який став легендарним, про трьохсот козаків, що скупчилися на острові посеред болота, відбиваючи всі атаки поляків, доки всі не полягли. Останній з цих відчайдушів, прострелений чотирнадцятьма кулями, боронився впродовж трьох годин, захищаючись лише косою, викликавши захоплення всіх присутніх і навіть самого короля, котрий пропонував йому життя, якщо той припинить свій безглуздий опір, на що козак відповів, що воліє померти у бою, як справжній воїн, і був простромлений списом якогось німецького найманця [32].

“Історія війни козаків проти Польщі” обривається досить раптово - подіями, пов’язаними з укладанням Білоцерківського договору та смертю великого коронного гетьмана Миколи Потоцького (20 листопада 1651 р.). Хоча “козацька війна” цим, зрозуміло, не завершилася. Цілком очевидно, що автор мав намір написати згодом більш розширений твір, який би охоплював події пізнішого часу. Про цей задум повідомляв сам Шевальє у передньому слові до читача, зауважуючи, що володіє необхідними джерельними свідченнями [33]. Про те, які події мав би охопити новий твір Шевальє, можемо судити з відомостей, поданих ним у “Повідомленні про козаків”. Тут йдеться про зміцнення українсько-молдавського союзу й одруження Тимоша Хмельницького з дочкою господаря Василя Лупула (1652), а також про загибель старшого гетьманича при обороні Сучави у вересні 1653 р. та облогу польської армії Яна II Казимира під Жванцем українсько-татарськими військами, яка не мала успіху через нове зближення між Кримом і Польщею. Французький історіограф занотував, що, зражені вкотре своїми ненадійними союзниками, “козаки відправилися на свої квартири в Україні” [34].

Останні події, представлені в “Повідомленні про козаків” Шевальє, охоплюють 1654 р. “Козацький історіограф” подав їх наступним чином: “В наступному році війна поновилася з найбільшим завзяттям як ніколи. Розумові здібності Хмельницького були підтримані довгими руками московитів, які нарешті визнали та взяли його під свою протекцію, дізнавшись, що дружба і підтримка татар назавжди його полишили. Перші вигоди, якими їх приманили, принесли їм мало користі й були сумнівними. Він передав у руки великого князя Московії Київ і Білу Церкву, два найкращих міста, щоб показати йому свою вірність. Після цього великий князь під приводом того, що кілька польських вельмож зверталися до нього, не використовуючи належних йому титулів, а в Польщі було надруковано кілька пасквілів проти нього, оголосив війну полякам, до якої він готувався вже впродовж двох років і мав 300 тисяч чоловік в князівствах Сіверському та Смоленському. З цього місця він вирушив у похід і захопив Шклов, Дубровно, Полоцьк, Вітебськ і інші міста, що лежать по Бористену та Танаїсу, які складають добрий шмат Литви. Він викликав

у шведів велику заздрість, які намагалися укласти лігу з Польщею, щоб забезпечити себе від загрози, навислої над їхніми державами.

Хмельницький перебував протягом останнього літа на Русі, щоб завадити об'єднанню татар з поляками, внаслідок договору, який вони між собою уклали, й виконання якого було відкладене під тиском великого князя, який той мав на Порту. Це змусило поляків перейти до оборони, під час якої вони зазнали нищівних поразок у Литві й не мали змоги продовжувати кампанію проти московитів" [35].

Отже, фактично Шевальє довів тут виклад подій до 1655 р. і міг вважати тему "козацької війни" вичерпаною. Власне кажучи, з 1654 р. війна остаточно втратила лише "козацький" характер, тому що відбулося кардинальне перегруповування воюючих сторін: Річ Посполита уклала союз з Кримом, Московське царство виступило на підтримку держави Хмельницького, Швеція оголосила війну Польщі, в той же час Московія незабаром розпочала війну проти Швеції, уклавши з Польщею Віленське перемир'я (1656). Це в свою чергу змусило Хмельницького шукати порозуміння зі шведським урядом. Вочевидь для Шевальє ці події вже не були "козацькою війною".

Визнаючи головним чинником, що докорінно змінив хід війни, вступ до неї Московського царства, історіограф постійно наголошує на прагненнях цієї держави максимально використати "козацьку війну" у власних інтересах. В той же час Шевальє зазначає, що Хмельниччина, несучи величезні політичні вигоди Московії через ослаблення Речі Посполитої, мала приховану загрозу і для самих володінь царя. Автор відмічає великий страх того через занепокоєння, що повстання "козаків і селян Русі подає поганій приклад і може перекинутися на його підданих" [36]. Тільки в умовах майже повного виснаження Речі Посполитої від затяжної війни з повсталими козаками та селянами та під тиском побоювань, що Хмельницький може визнати свій васалітет від турецького султана, московський цар нарешті наважився прийняти Україну під свій протекторат й оголосити війну Польщі.

Фактично, поклавши початок історичним дослідженням Хмельниччини у Франції, праці Шевальє зберігають свою важливість і донині. Про це свідчать кілька передруків "Історії війни козаків проти Польщі". Загалом, слід визнати, що автор досить правдиво й об'єктивно висвітлив картини національно-визвольної війни в Україні, ввівши до наукового обігу низку історичних джерел з історії Хмельниччини та збагативши її бачення новими фактами. Він одним з перших у французькій історіографії акцентував увагу на поширених у Європі помилкових уявленнях. Наприклад, щодо сутності козаків, яких вважали певною етнічною спільнотою чи нацією, виводячи її походження від русинів, поляків, татар і навіть скіфів та сарматів. Шевальє постійно підкреслював, що козаки - це лише військо, соціальний стан, що утворився з різних верств населення Русі. Також він першим серед французьких науковців наголосив на визначальній ролі селян у "козацькій війні", навівши безліч фактів їхньої участі у бойових діях і впливу на хід переговорів з поляками. Така актуалізація важливої ролі в повстанні українських селян, доведених до відчаю зловживаннями польської шляхти, можливо, мала на меті і певний виховний момент для власних земляків автора, адже ситуація у Франції на середину XVII ст. була подібною, народ, доведений до крайньої межі зубожіння податками та поборами чиновників і знаті, відповідав на нові утиски заколотами та повстаннями. На півдні королівства вирувало впродовж століття, час від часу спалахуючи з новою силою, повстання "кроканів", а в 1648-1652 рр. вся держава

поринула в гостре соціально-політичне протистояння, що отримало назву “Фронди” [37]. Описуючи руйнівні картини “козацької війни”, автор повною мірою міг уявляти виникнення подібної ситуації на своїй батьківщині.

Також до заслуг Шевальє можна віднести те, що він поряд з Бопланом і Лінажем де Восьєнном став одним з найбільших популяризаторів у Франції нового поняття “Україна”, яке з того часу вкорінилося у свідомості європейців як означення “держави козаків”, поступово витісняючи традиційну для цього регіону назву “Русь”, яка в XVIII ст. остаточно закріпилася за колишньою “Московією”. Таке уявлення можна побачити й у широко відомому в Європі вислові польського короля Яна III Собеського: “*Ukraina Cossacis sedat! (Україна козакам належить!)*” [38].

Саме цей “козацький історіограф” першим з французьких науковців подав короткий життєпис Хмельницького, до постаті якого будуть згодом звертатися й інші французькі дослідники.

Відзначаючи важливе значення творів Шевальє для розвитку українознавчих і козакознавчих студій у французькій історіографії, слід зауважити, що його в цілому справедливі та реалістичні праці не позбавлені окремих недоліків. Не торкаючись питань складної для французів слов’янської термінології, яку, незважаючи на всі намагання автора, він наводить не завжди точно, головною вадю його творів є некритичне запозичення інформації з джерел, що часто мають суб’єктивний, тенденційний або відверто помилковий характер. До таких вад можна віднести, наприклад, вивід назви козаків від “кози”, відведення головної ролі у формуванні козацького війська Стефану Баторію та визнання “мови козаків, одним з польських діалектів” [39]. Маються у Шевальє і фактичні помилки. Так, крім згаданої неправильної дати смерті Підкови (1587 замість 1578), очевидно, запозиченої у Лабурера, він припускається помилок і в датуванні інших подій. Зокрема, охрещення Русі Володимиром він позначає 942-м роком [40].

Про залежність історіографа від переважно польських джерел інформації свідчить те, що Шевальє дуже часто наводить приклади звирячих розправ повстанців над польською шляхтою, в той же час замовчуючи аналогічні приклади жорстокості з іншого боку.

Одним з головних мотивів українсько-польського протистояння Шевальє визнає намагання Хмельницького помститися за особисту образу, що повністю суперечить картина поданої ним всенародної боротьби проти пригноблених.

Також не відповідають концепції Шевальє, який загалом визнає Хмельницького видатним і мудрим політиком, епізоди з гетьманом, де той чинить дії не зовсім адекватні. Для зразка можна навести фрагмент з його твору, в якому Хмельницький, “хильнувши багато вина та оковитої (*le vin & l’eau de vie*) наказав втопити депутатів від польської шляхти, які приїхали до нього скаржитися на своїх селян, але проспавшись негайно скасував свій наказ”. Тут маємо цікаву авторську примітку стосовно горілки, названу в тексті “водою життя” (латинська назва “*aqua vitae*” в Україні перетворилася на “оковиту”). Шевальє позначає, що це “звичайний напій, як серед цих народів так і у московитів” [41]. Вочевидь йдеться про спрощене сприйняття реалій політичного життя гетьманської ставки або Шевальє просто переказав один з популярних анекдотів про Хмельницького, що мали тоді ходіння у Варшаві.

Таким чином, підводячи підсумок, можна відзначити, що праці Шевальє, поряд з творами Лабурера, “Описом України” Боплана та розвідками Лінажа де Восьєнна поклали початок зародженню французької історіографії, присвяченої козацькій Україні.

Саме ця тема стала досить популярною впродовж наступного століття, знайшовши широке відображення в європейській науці, культурі та суспільній думці. Зокрема, вже в 1684 р. відбувся захист історичної дисертації про козаків німецьким науковцем Йоганом-Йоахімом Мюллером [42]. Питання зародження вивчення історії Хмельниччини представляють безумовний науковий інтерес і потребують подальшого детального вивчення.

1. *Наливайко Дмитро*. Очима заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. - К.: Основи, 1998. - С.261, 301-305.
2. *Дашкевич Ярослав*. Гійом Ле Вассер де Боплан. Перспективи досліджень // Боплан і Україна. Збірник наукових праць. - Львів, 1998. - С.7-14.
3. *Шевальє П'єр*. Історія війни козаків проти Польщі / Упоряд. А.З.Барабой, О.А.Бевзо. Пер. з фр. Ю.Назаренко. - К.: Вид-во АН УРСР, 1960. - 196 с.; *Шевальє П'єр*. Історія війни козаків проти Польщі. - К.: Томіріс, 1993. - 224 с.
4. Relation des Cosaques, avec la Vie de Kmielniski // Relations de divers voyages curieux qui n'ont point este publiees: et qu'on a traduit ou tire des originaux des voyageurs francois, espagnols, allemands, portugais, anglois, hollandois, persans, arabes & autres orientaux, donnees au public, le tout enrichi de figures, de plantes non decrites, d'animaux inconnus a l'Europe, & de cartes geographiques, qui n'ont point encore ete publiees. Tome premier / par les soins de feu M. Melchisedec Thevenot. - P.: Chez Thomas Moette Libraire, 1696. - P.1-13.
5. Chevalier Pierre. Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne avec un discours de leurs Origine, Pais, Moeurs, Gouvernement & Religion. Et un autre des Tartares Precopites. Part I. Discours des Pays, Moeurs, Gouvernement, Origine & Religion des Cosaques. Part II. Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne. - P.: Chez Thomas Jolly, 1668. - 300 p.
6. *Chevalier Pierre*. Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne. - P.: Adamant Media Corporation, 2001. - 201 p.
7. *Шевальє П.* Історія війни козаків... - К., 1993. - С.19-20; *Chevalier P.* Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - S.p.
8. http://www.guernsey-society.org.uk/donkikipedia/index.php5?title=Descendants_of_Antoine_Chevalier_%281490,_Trinity%29_15/02/2011.
9. *Шевальє П.* Історія війни козаків... - К., 1993. - С.19-20; *Chevalier P.* Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - S.p.
10. *Beauplan Guillaume Le Vasseur de*. Description d'Ukraine / Introduction et notes de Iaroslav Lebedynsky. - P.: L'Harmattan, 2002. - 158 p.; *Le Laboureur S. de Bleranval J.* Relation du voyage de la royne de Pologne, et du retour de madame la mareschalle de Guebriant, ambassadrice extraordinaire, & sur-intendante de sa conduite. Partie II. Traite du royaume de Pologne, de ses provinces, de leur gouvernement ancien & moderne, de leurs princes particuliers, & de leur union sous une mesme couronne. - P.: Chez la Vesue Jean Camusat et Pierre Le Petit, imprimeur ordinaire du roy, rue Saint Jacques, a la Toison d'Or, 1647. - 280 p. - P.226-227, 229-230; *Шевальє П.* Історія війни козаків... - К., 1993. - С.23, 26; *Chevalier P.* Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - P.1, 6.
11. *Шевальє П.* Історія війни козаків... - К., 1993. - С.21; *Chevalier P.* Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - Au lecteur. - S.p.
12. Relation des Cosaques... - P.11.
13. *Шевальє П.* Історія війни козаків... - К., 1993. - С.38-39; *Chevalier P.* Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - P.25-26.
14. Relation des Cosaques... - P.11; *Шевальє П.* Історія війни козаків... - К., 1993. - С.38-39; *Chevalier P.* Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - P.26.
15. Relation des Cosaques... - P.1; *Chevalier P.* Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - P.2; Part II. - P.76.
16. *Le Laboureur S. de Bleranval J.* Op. cit. - P.222; *Chevalier P.* Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - P.47.
17. Relation des Cosaques. - P.11.
18. *Шевальє П.* Історія війни козаків... - К., 1993. - С.42-43; *Chevalier P.* Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - P.29.
19. *Шевальє П.* Історія війни козаків... - К., 1993. - С.21-22; *Chevalier P.* Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - Au lecteur. - S.p.
20. *Шевальє П.* Історія війни козаків... - К., 1993. - С.20; *Chevalier P.* Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - Au lecteur. - S.p.
21. Relation des Cosaques... - P.2, 8; *Chevalier P.* Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - P.9, 29.

22. Relation des Cosaques... - P.9; *Chevalier P. Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - P.14.*
 23. Ibid.
 24. *Шевальє П. Історія війни козаків... - К., 1993. - С.21; Chevalier P. Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - Au lecteur. - S.p.*
 25. *Шевальє П. Історія війни козаків... - К., 1993. - С.30; Chevalier P. Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - P.13.*
 26. *Шевальє П. Історія війни козаків... - К., 1993. - С.76-78; Chevalier P. Histoire de la guerre des Cosaques... - Part II. - P.6-9.*
 27. *Шевальє П. Історія війни козаків... - К., 1993. - С.76-77; Chevalier P. Histoire de la guerre des Cosaques... - Part II. - P.7-8.*
 28. *Linage de Vauciennes P. L'origine veritable du soulèvement des Cosaques contre la Pologne. - P.: Chez Francois Clousier et Pierre Aubouin, 1674. - 210 p.*
 29. *Шевальє П. Історія війни козаків... - К., 1993. - С.86-87; Chevalier P. Histoire de la guerre des Cosaques... - Part II. - P.22.*
 30. *Шевальє П. Історія війни козаків... - К., 1993. - С.116-119, 137-138, 152, 156, 167, 169, 176; Chevalier P. Histoire de la guerre des Cosaques... - Part II. - P.78, 80, 82, 113, 149-150, 158, 179, 186, 199.*
 31. *Шевальє П. Історія війни козаків... - К., 1993. - С.158-162; Chevalier P. Histoire de la guerre des Cosaques... - Part II. - P.161-167.*
 32. *Шевальє П. Історія війни козаків... - К., 1993. - С.161-163; Chevalier P. Histoire de la guerre des Cosaques... - Part II. - P.167-170.*
 33. *Шевальє П. Історія війни козаків... - К., 1993. - С.22; Chevalier P. Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - Au lecteur. - S.p.*
 34. Relation des Cosaques... - P.8.
 35. Ibid. - P.9.
 36. Ibid. - P.6.
 37. История Франции: В 3 т. - Т.1. - М.: Наука, 1972. - С.256-260.
 38. *Чухліб Тарас. Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500-1700 рр. - К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2010. - С.395.*
 39. *Шевальє П. Історія війни козаків... - К., 1993. - С.23-24, 46; Chevalier P. Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - P.1, 3, 38.*
 40. *Шевальє П. Історія війни козаків... - К., 1993. - С.46; Chevalier P. Histoire de la guerre des Cosaques... - Part I. - P.38.*
 41. *Шевальє П. Історія війни козаків... - К., 1993. - С.129-130; Chevalier P. Histoire de la guerre des Cosaques... - Part II. - P.97.*
 42. *Мюллер Й. Исторична дисертація про козаків (Публ. Ю.Мицика, М.Кулинського) // Всесвіт. - 1988. - № 6. - С.131-137.*

Лунык Е.Н. Работы Пьера Шевалье как первые исследования по истории Хмельнитчины во Франции

В статье рассмотрено состояние ознакомления французской общественности с Украиной в XVII в. Автор прослеживает эволюцию французских исторических исследований об Украине. Сделан комплексный анализ одного из важных источников по истории Украины, работы Пьера Шевалье "История войны казаков против Польши" (1663).

Lunyak Y.M. Works by Pierre Chevalier a first research on the history of Khmelnytsky Uprising in France

The acquaintance's state of the French public with Ukraine (XVII century) in the article is covered. Author studies evolution of the French historical research of Ukraine. The complex analysis one of historical researches of Ukrainian history, the work of Pierre Chevalier "The history of the war of the Cossacks against Poland" (1663), is made.